

מון הראי"ה קוק זצ"ל

טעמי המצוות*

א. מצות פריה ורבייה. היא בתור מצוה מקודשת בקדושת אדון כל העולמים ב"ה. היא קובעת שורש המוסר העליון בנפש האדם, שכל זמן שהאדם יחשוב שיסוד היות האדם והמציאות הוא לרע, א"כ עצם מציאות ההויה הבאה בבחירה במין האנושי הלא היא תכה שורש שהחיים עצמם אינם נובעים מחק צדק ומוסר חלילה, כ"א מחק של התגברות הנטיה הטבעית על מדת היושר. וזאת הדעה היא שורש פורה לכל מדות רעות בהנהגת האדם בחיי הבית וחיי החברה, לראש ולענה, שע"פ זאת ההשקפה הרעה יהיה כח האגר[ו]ן ראו למשול, והגבור ראוי להתגבר על החלש בין בצדק בין שלא בצדק, שהרי פרטי החינים] ומעשיהם אינם יכולים להתרומם מעל לשורש כלל החיים ומקור הויתו. אמנם כשבאה המצוה בתור חיוב וקדושה אלהית מהאל הטוב, הלא יודעים אנחנו שחק של יושר ושל צדק עליון הוא המסבה הפנימית בגורם הוית החיים, ובזה כח המוסר והצדק נמשך יפה בציורו על כל פרטי החיים ומעשיהם ומניעיהם. והנה כאשר בהוה יראה האדם לעיניו את החיים בתור סבל ומשא, וכי נח לו שלא נברא יותר משנברא, ע"כ המצוה של המשכת החיים והמציאות, תעורר את השכל להתעלות, כשם שתעורר את רגש הצדק והיושר להתחזק, וישא האדם עי"ז דעו למרחוק להכיר את המציאות כולה באהבה אחדותית, וא[ת] העבר [ו]ההוה מחובר אל העתיד ג"כ בחוברת מאוחדת. והעתיד העשיר באין קץ, הוא יתן פתרון על רוממות ערך החיים הבאים דוקא ע"י שלשלאות הסיבות משפל מצבם אל ע[ל]ייתם] עד שהצדק האלהי, הסוקר הכל מראש ועד סוף, מחייב את המצוה היותר שרשית, החובקת א[ת] כל היקום לעדי עד, בתור עשיית צדק וחסד היותר גדול ואדיר, להביא יצורים מרגישים ומשכילים למצב של חיים מוצלח ומעודן לאין ערוך, למצב שהחיים לא יהיו עוד משא והכרת כ"א חמדה ועונג וטובה אמיתית.

והנה הרעות הבאות לעולם, שממררים את החיים ומהפכים את עדנו לעול ונטל כבד, הלא המה מתגרת יד התוהו והחרבן. כל זמן שעוד לא יצאו אל הפועל כמה דברים שהם ראויים להופיע בתור מישיבי העולם, בין בחומר[יות] בין ברוחניות, האדם מוצא את החיים כבדים עליו, ע"כ אמר ד' פרו רבו ומלאו את [הארץ]. מילוי הארץ בכל מובנה, בין בכמות בין באיכות, יהפך את החיים לעדן ועונג ב[תיקון]? הרעות הנובעות מהחרבן והשממה, שהוא כל מה ששיג האדם בשכלו המעשי והעיוני, להיטיב את מצב החיים

* באורי שתי המצוות הראשונות לקוחות משמונת פנקסי כתי"ק הרב זצ"ל.

ע"י מה שישכיל להשתמש בכחות הטבע הגנוזים, לטובתו ואשרו. אמנם בזה שיישב את הארץ בצדדיה שבלא עבודתו היא חרבה ומשוללת תיקון ומציאות, עוד איננו הגמר כ"א הוא צריך לשום אל לבו שהכחות עצמם, שהם מוכנים להועיל לטובתו, כשידע ערכם וישכיל תעודתם ושימושם, המה יהיו לו לרועץ, כשלא יבין ולא ידע איך להשתמש בהם. ע"כ צריך למלא את הארץ ביחש להחלקים שבהיותו בלתי עובד בהם אינם מביאים לו תועלת, ומחסרון התועלת המוכן, ממילא החיים נעשו כבדים, עוד עליו לכבש אותם הכחות שיעמדו לו לשטן על דרך החיים כשלא יכירם כראוי, ובהכרה וחכמה ידע לעשותם לעבדיו המביאים לו אושר וטובה. כשהחיים נעשו כ"כ נחמדים ומתוקנים, שופע כח התיקון וחשק ההתעלות על כל הסביבה החיצונה. וזאת היא תעודת הרדיה בדגת הים ובכל החיה בשעה שלענין האכילה, זה הצורך המוכרח הנובע משפל המצב של החיים, יהיה לו די בכל פרי עץ. כשיבאו החיים למדה זו, אז תושכל תעודת המשכת החיים בתור מצוה קדושה, ומשפט צדק, הנובע מיסוד הצדקה האלהית, הטוב ומטיב ב"ה.

כח האהבה הכללית המתפשט על כל היקום, והנסקר בחמדת הצדק עד סוף כל הוד החיים היותר נעלים ונשגבים, שיהיו יוצאים בהתמשכות החיים לדור דורים, הכח הזה ישלח קווי, למפרכי ניצוציו יקום חלד. וזאת היא תעודת האדם, להכיר מקור האהבה ועוזו כחה כי היא נובעת מנחל ד', מזיו החסד והטהר של המדות היותר נעלות, וחפץ הטוב החסד והצדקה. כאשר ידע האדם זאת, תהיה אגודת חייו מתברכת ממקור הברכה, איש ואשה זכו, שכינה שרויה בנייהם. הידיעה בשורש האהבה ותעודתה היא תעמוד ג"כ לכונה למקומה ותעודתה, ואם שהה עם אשתו עשר שנים ולא ילדה, באהבה הכללית, השואפת לשכלול החיים, השולטת על הענף הפרטי הקטן והמצער, יתפרדו הנאהבים, ואחד מהם, ולפעמים שניהם ימצאו את תעודתם הכוללת, המתעלה על רגש הצר אשר ללב האדם. המחשבה העליונה הזאת הכללית [האלהית לא תוכל להתגבר בחיים, כ"א ע"י מצוה אלהית, מברכות שמים מעל.

למחשבות נעלות כאלה הנושאות דעה על העתיד היותר גדול ונשגב, לא יוכל לב אשה ע"פ רוב להתנשא. תעודת האשה היא להרגיש יפה את ההוה, להרגישו בכל רגש קדוש ומלא עדן, אבל לא תוכל להתנשא אל מה שמרום מהרגש שבלב הרך, ע"כ עליה האהבה פועלת פעולתה הזמנית, שגם לה בהיותה נמשכת ואגודה במשך חיי החכמה הטהורה אשר בלבב איש חכם, היא מתעלה מאד, ואשת חיל עטרת בעלה, ע"כ לא לה ניתנה הנטיה הנהדרה של הוד החיים בתור מצוה. חלילה לטשטש את שלטון הרגש ע"י המטרת אידיאלים יותר מהראוי. ע"כ האיש מצוה על פ"ו [=פריה ורבייה] ולא האשה, עם ששניהם בכלל הברכה, ויברך אותם אלהים ויאמר להם פרו ורבו. הברכה תחול על כל נפש כפי מצבה, והמצוה עומדת לעד, לעולם ד' דברך ניצב בשמים.

ב. מצות מילה. ההתחלות של המציאות הם הציורים השכליים, והם פועלים וגורמים את הסיודור שבמציאות והוייתו בחומרי ורוחני כפי ההנהגה העליונה של החכמה

האלהית. ע"כ מצד השלמות הנפלאה שהעתידי האנושי נועד לו, שאין קץ ותכלית להעונג הנשגב והנעלה שיהיה להחיים כשישתלמו לתעודתם, וזה הכח הולך הוא ומתעלה ע"י הדורות בהמשכם, ע"כ הדחיפה של כח המשכת החיים בדורות גדולה מאד, עד שברב עזה תוכל להתהפך ג"כ לרועץ, לשכח מן האדם את תעודתה הנעלה. ובאשר בכלל האדם הצריך לעול חיים כבדים לגידולו כ"ז שהעולם הוא בקלקולו, הוכרח טבע המציאות להיות מסור בכח מכריח, החזק בטבע האנושי יותר מכח המוסרי, הנמצא בתכונה טהורה רק ביחידי סגולה, זאת היא המשכת הערלה המוכרחת לכלל האדם. אבל המכירים את אחדות השם יתברך וכח שלטון הצדק הבא באור פניו ב"ה בעולם, המה יכירו את תעודת החיים העתידיים למין האנושי, ובעומק נפשם ימצא זירוז עדין אלקי מלא הוד וצדק, להקים דור נולד למען קרב יותר את השלשלת הגדולה המושכת את התולדה לתעודת]ת[יוצרה הטובה והנפלאה, ואין צורך, וגם למחסור הוא המציאות של ההכרח הבהמי הסובב את מעגל התולדה. ע"כ הערלה היא חרפה לישראל, והמילה - אות ברית בין זרע קדוש לאל הקדוש, אלהים חיים ומלך עולם. אבל כמה חכמה וצדק, וכמה ע[מוק] צריך להיות הקנין של הצדק האלהי בנפש, עד כדי שהכח המושל בגבורה בהמית בעולם ימלא כל עזו בהמשכה של אהבת חסד וצדקה, צדקת השי"ת בעולמו. למלא זה התפקיד ניתנה התורה כולה, שרק במצותיה ודרכיה שנתנו לצרף בהם את הבריות ראוי יהיה האדם לבא למדה זו, ע"כ כלולה כל התו"כ [=התורה כולה] בזאת הברית, כאשר אמרו ג"כ דורשי רשומות ברי"ת במספרה עם עצמות המצוה בחשבון תרי"ג. ומה נאמנו דבריהם ומה עמקות למי שמשתדל להבין שלא המעטת כח החיים היא צדקת ד' בעולמו כ"א הגדלתו והעל[א]תו למעלה רוממה ונשאה, שימצא בטהרתו כל הענג והעז אשר ימצא בבהמותו, אבל באופן אנושי הראוי למי שהוא נברא בצלם אלהים, העומד להתענג על ד'.

ג. בענין בעליו עמו לא ישלם. לפי ההשקפה החיצונה יחליט כל קורא בתורת ד' ומשפטים שמות כ"ב, י"ג) "וכי ישאל איש מאת רעהו וגו', אם בעליו עמו לא ישלם", באור הדבר או יען כי בעליו עמו יראה שנאנס, או בעליו עמו עושה עבודתו עליו המצוה לשמור ממונו. אבל שני אלה רחוקים מדרך האמת אחרי העתקת חז"ל הנאמנה בפרק השואל, שמשם מבואר שאין זה מציל בשני פנים מה שיראה אנסו, כי כן היא דת השואל, ולפי הקבלה יתפרש בעליו עמו שיהיה עמו במלאכתו, ואין צריך להיות עמו בשעת האונס כהברייתא שם, "היה עמו בשעת שאלה א"צ להיות עמו בשעת שבורה ומתה". ואפילו לא היה עמו כלל באותה מלאכה. וראוי לנו למצוא מקום וטעם שכלי למשפטי תורה. כי משפטי ד' הנתונים בין איש לרעהו דרכיהם ונתיבותיהם שלום, מביאים אושר לאדם גם במצב החומרי ולבד מה שרמו דרכיהם כאשר יאתה לרצון יושב סתר). ואינם דומים לפרה ושעטנז אשר לא ידע אנוש להם גם מבוא נכון.

לדעתי נמצא גם בחיובי ממון שני גדרים יש שיתחייב ממון מפני שכך היא שורת הדין. בגדר מזיק נאמר שהזיק לחבירו כערך זה הממון, ובגדרי הקנין נאמר שנכנס אצלו דבר

[ש]יתחייב לתת תמורתו זה הממון. ועוד יש חיוב ממון שאינו מן השורה רק שראוי לחייב גם איש פרטי בשביל תיקון כללי, שהנאתו חוזרת לכל איש ואיש. דומה לזה אמרו חז"ל באלו מציאות עניים גופייהו ניחא להו וכו'. וכן גבי סימנים דרבנן ניח"ל עיי"ש.

ולדעתי חיוב אונסין בשואל הוא מהסוג האחרון. כי במתה יקשה מלאך המות מה לי הכא מה לי התם, כשם שמתה בביתו של שואל כך היה אפשר לה למות בביתו של משאיל, רק שהוא תיקון עולם, כדמות שלא תנעול דלת בפני לוי, שהמשאיל אשר יתן לחבירו ואליו לא יבא מזה שום טובה והנאה, ראוי לעשות לו דבר נוסף נגד יצר הרע, שלא יסתיהו למנוע הטוב מבעליו. אם כן אם נמצא מקום אשר אין לנו לחוש שימנע השואל מלהשאיל יש לנו להחזיר על השורה הראויה.

והנה דרך חיוב האונסים הוא מצות רק להרחבת גמילות חסד בישראל אשר ממנה תוצאות לאהבת רעים, כוללת דברים טובים עד בלי די. ועתה אם אנו רואים איש אחד מפעולותיו שזה שהוא נכנס לרעהו יותר מהדרך הרגילה בין אנשים רעים, בטח יש לזה סיבה מספקת, או יראתו אותו, שלאיש כזה אין לדאוג אולי לא יגמלוהו חסד. ע"כ כאשר ישאל איש מאת רעהו, וגם את גופו ישאיל לו, אות היא כי יש סיבה מספקת לחיובו אליו, ע"כ לא יחשב לשואל כל הנאה שלו. ולא עלינו לדאוג אולי לא יחפוץ לגמול חסד בשאלת כליו, אחרי אשר אנו רואים שיש לזה מכריח חזק.

וזוהי כונת הכתוב אם שכיר הוא בא בשכרו, שאם בעליו עמו בשאלה וגמ"ח בטח יש לזה סיבה מטובת הנאה שהגיע לו הרבה משואלו השוה הרבה, כדברי הגמ' בב"מ ט"ז אי לאו דטרח וארצי קמיה לא יהיב ליה, ועי' במגילה פ' בני העיר שם איתא אי לאו דעביד ליה נייחא נפשא, ותראה ששניהם מוכרחים למתנה, זולת אם יגבר הצד האחד במעלה גדולה, וגם אם שכיר הוא, אין מופת על חיובו לשלם טובתו להשואל, עכ"ל בא בשכרו, כי שכר האדם לפי הרגיל יעלה לו טובה רבה אשר יאתה לו לגמול חסד לבעליו.

ובתור תולדה נסתעף מזה הפטור שקבלו חז"ל מפי השמועה, גם בשומר שכר, וליש אומרים בשומר חנם בפשיעה. כי זה יורה לנו שיש שם סיבה שהנאת הבעלים גדולה מהנאת השומר, כי לולי זה לא בא לשעבד נפשו לו. והדריכה תורתנו אותנו במעגלי צדק שלא להיות כפויי טובה.

ותתבאר שאלת הש"ס שם בהשואל שאלה לרבעה כדשיילו אינשי בעינן או הנאה. והדבר צריך ביאור. ולפי"ד שחיובי אונסים בשואל הם רק כדי שלא תנעול דלת בפני גומלי חסדים מחדרת ההפסד, י"ל שבדבר עבירה כ"פוז) אין מעמידין יותר נכון שלא יתחייב באונסין, ותהיה סיבה למנוע שאלות כמו אלה.

ד. בענין לא יוקם כי כספו הוא. רבים ישאלו במה הפסיד העבד במה שהוא קנין האדון את זכות נפשו וחיייו כי ישתנה דינו מדין הבן חורין בזה. ולדעתי דין זה אף הוא נשען

על אדני החמלה האמתית למין האדם, שמוחלט הוא מדין תורה"ק שאין לנו משפט בדרך נקמה מחוטא היותר כבד, רק כדי לגדור פרץ שלא יתפשט הרע עוד. וא"כ במה שיש גדר אחר אין הכרח להחמיר בגדר העונש, שלא ישאר ממנו כ"א תועלת הנקמה הפחותה. ע"כ איש המכה רעהו אם לא יגדר הדבר ע"י עונש מיתה ירבו החוטאים אשר יתנכלו להמית רעיהם, ע"י איזה טובה אשר תבא להם בגלל מיתתו, אבל להרוג איש עבדו שהוא כספו ונכסיו, דרך אדם להיות חס על נכסיו. וזולת אם יקניטנו העבד הרבה עד שמכעסו לא יביט לאחריה דבר מאבדן ממונו, האיש ההוא יכה מכה רבה עד אשר בזמן קצר ימות המוכה). ע"כ אמרה תורה אם יום או יומיים יעמוד לא יומת, כי ישאר העונש לא בגדר תיקון עולם רק נקמה, וזה לא נכון בחק הרחמן על כל מעשיו, גם החוטאים. ונותן טעם, כי גדר אינו נחוץ בזה, כי כספו הוא, ונפשו תחוס ע"כ מעט מאוד אשר יקרה כזה להכות בישוב הדעת קנין כספו להפסיד ממונו, עד שאין לחוש פן יתפשט הרע יותר.